

فهرستنامہ
کتابشناسی‌های
ایران

تألیف
ایرج افشار

.....
به‌کوشش
ایران‌ناز کاشیان

امروزه تحقیق و تتبع در حدی که
وقوف کامل بر موضوع حاصل شود
بدون مراجعه به کتابشناسی میسر
نیست. فن کتابشناسی چندان
اهمیت یافته است که بسیاری از
مؤسسات جهانی مانند سازمان ملل
متحد و یونسکو و غالب مجامع علمی
و دانشگاهی در این باب کوشش‌های
مداوم و مؤثر می‌کنند و انتشارات
مخصوص و مفید دارند.

خانه کتاب

ISBN-9786002223203

9 786002 223203

Design: BabakSafari

سرشناسه	افشار، ایرج ۱۳۰۴ - ۱۳۸۹
عنوان و نام پدیدآور	فهرستنامه کتابشناسی های ایران / تألیف ایرج افشار؛ به کوشش ایران ناز کاشیان.
مشخصات نشر	تهران : خانه کتاب، گنجینه پژوهشی ایرج افشار، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۳۸۰ ص.
فروست	: خانه کتاب؛ ۵۱۳.
شابک	: ۳-۳۲۰-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: ایران - کتابشناسی
موضوع	: ایران شناسی - کتابشناسی
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ک۱۵ / Z۲۳۶۶
رده بندی دیویی	: ۹۵۵ / ۰۱۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۱۵۱۵۶۰

فروست کتابهای خانه کتاب

۵۱۳

فهرستنامه کتابشناسی های ایران

مؤلف: ایرج افشار

به کوشش: ایران ناز کاشیان

ناشر: خانه کتاب

طرح جلد: بابک صفری

صفحه آرا: طاهره قاسمی، عسگر ابراهیمی

نوبت چاپ: اول - اردیبهشت ماه ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: گالینگور ۲۰۰۰۰ تومان، شومیز ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۳-۳۲۰-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸

ناظر چاپ: فاطمه بیگدلی

چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰ - تلفن: ۸۸۳۴۲۹۸۵

www.ketab.ir

فهرست

- پیش‌گفتار..... ۷
- گزارش کار..... ۹
- مقدمه..... ۱۱
- مدخل..... ۱۳
- قسمت اول کتابشناسی‌های عمومی..... ۴۳**
- ۱ - کتابشناسی‌های خارجی دربارهٔ شرق..... ۴۵
- ۲ - کتابشناسی‌های ملی..... ۷۱
- الف - کتابشناسی‌های قدیم اسلامی، کتاب‌های اعلام..... ۷۱
- ب - کتابشناسی‌های ملی جدید..... ۷۸
- ۳ - کتابشناسی‌های ایران در زبان‌های اروپایی..... ۱۰۰
- الف - به زبان‌های اصلی..... ۱۰۰
- ب - به زبان فارسی..... ۱۲۳
- ۴ - کتابشناسی‌های خاص کتاب‌های عربی..... ۱۳۹
- ۵ - افغانستان و آسیای مرکزی..... ۱۴۴
- ۶ - فهرست‌های کتابخانه‌ها از کتاب‌های چاپی فارسی مربوط به ایران..... ۱۵۶
- کتابخانه‌های خارج از ایران..... ۱۵۶
- کتابخانه‌های ایران..... ۱۵۹
- قسمت دوم کتابشناسی‌های اختصاصی..... ۱۶۱**
- ۱ - کلیات (نسخه‌های خطی، نشریات ادواری، کتابداری)..... ۱۶۳
- ۲ - دین و مذهب..... ۱۷۵
- ۳ - فلسفه و علوم..... ۱۹۵

۲۱۰	۴ - مباحث اجتماعی
۲۲۳	۵ - ادبیات
۲۴۲	۶ - زبان‌شناسی
۲۵۰	۷ - هنر و باستان‌شناسی
۲۶۲	۸ - تاریخ
۲۷۷	۹ - جغرافیا
۲۸۷	۱۰ - کودک و نوجوان
۲۹۱	نمایه‌ها
۲۹۳	نمایه نام‌های فارسی
۳۰۸	نمایه نام کتاب‌ها و مجله‌های فارسی
۳۳۸	نمایه نام‌های لاتین
۳۴۷	نمایه نام کتاب‌ها و مجله‌های لاتین
۳۷۳	تصاویر

پیش‌گفتار

به‌نام خدا

کتابشناسی کلید ورود به تحقیقات است و از اصول یک تحقیق و پژوهش حرفه‌ای، شناسایی آثار و تحقیقاتی است که در موضوع مورد نظر چاپ و انتشار یافته است. طی سالیان سال، کتابشناسی‌های فراوانی در داخل و خارج ایران چاپ و انتشار یافته است و شناسایی این کتابشناسی‌ها و بهره‌مندی از آنها اتفاقی بود که استاد مرحوم ایرج افشار همواره دغدغه آنرا داشت تا اینکه به سال ۱۳۴۲ موفق شد اولین گام در این خصوص را به سرانجام برساند. این دغدغه همواره در گوشه ذهن استاد بود و تلاش ایشان طی سالیان بر تکمیل این اثر استوار بود اما به دلایلی انتشار این اثر محقق نشد، تا اینکه بخت با ما یار گشت و به پیشنهاد استاد عزیزم جناب آقای سیدفرید قاسمی تصمیم به انتشار این اثر در خانه کتاب نمودیم.

همراهی و همدلی استاد آل‌داود و محبت بی‌کران فرزندان استاد باهم قرین گشت تا مجوز انتشار این اثر به‌گونه‌ای مشترک و به همراهی گنجینه پژوهشی ایرج افشار واقع در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی انجام گیرد. یاریگر این مسیر سرکار خانم کاشیان بودند که با دقت و سختی فراوان این اثر را به سامان نمودند.

قطع به یقین این اثر مانند بسیاری دیگر از آثار استاد ایرج افشار، حسنه جاریه‌ای است که بسیاری از آن بهره خواهند برد و امیدوارم که توفیق این را داشته باشیم که در خانه کتاب خدمات استاد ایرج افشار و دیگر اساتید بزرگوار را منتشر نمایم.

مجید غلامی جلیسه

مدیر عامل خانه کتاب

گزارش کار

فهرستنامه کتابشناسی‌های ایران از مهمترین منابع پژوهشی حوزه ایران‌شناسی و از نخستین ابزارهای کتابشناختی است که شادروان استاد ایرج افشار در تولید آن پیشگام شد و در نخستین شماره نشریه ایران‌شناسی (نشریه مرکز تحقیق و مطالعه تمدن و فرهنگ ایران و خاورمیانه، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ ش) آن را انتشار داد. اکنون بیش از نیم قرن از زمان انتشار فهرستنامه ... گذشته است و در این مدت آثار کتابشناسی بسیاری انتشار یافته و اطلاعات ما درباره این گونه منابع بسیار افزون شده است. استاد افشار که همواره به روزآمدی آثارش توجه داشت، با همکاری آقایان سیدفرید قاسمی و محمد فرحزاد، یادداشت‌هایی در تکمیل فهرستنامه ... فراهم ساخت و مترصد بود تا متن تکمیل و روزآمدشده را در فرصتی مناسب در ۳ جلد انتشار دهد (نک: تصویر شماره ۱)، اما مانع‌های سر راه و مشکلات دیگر این فرصت را به او نداد.

گنجینه پژوهشی ایرج افشار که اکنون بر بسیاری از برنامه‌های برجای مانده از آن استاد نظارت دارد و خانه کتاب، مرکزی که مسائل مربوط به کتاب را با دیدگاهی فنی دنبال می‌کند بر آن شدند تا ویراست جدیدی از فهرستنامه ... را در برنامه انتشاراتی خود قرار دهند و از اینجانب که مسئولیت تداوم انتشار فهرست مقالات فارسی را بر عهده دارم، خواستند که با توجه به یادداشت‌های استاد افشار و با در نظر گرفتن منابع منتشر شده پس از ۱۳۴۲ ش، و نیز با مراجعه به منابع برای حصول اطمینان از صحت و دقت اطلاعات کتابشناختی، فهرستنامه ... را برای انتشار آماده کنم. با توجه به مسئولیتی که به اینجانب واگذار شد، کارهایی صورت گرفت که گزارش آن به اختصار به آگاهی می‌رسد:

یادداشت‌هایی را که استاد افشار به همین منظور فراهم می‌آورد، در صندوقچه‌ای قرار می‌داد (نک: تصویر شماره ۲)، با موافقت و نظارت فرزندان استاد آن صندوقچه را گشودم و آن را مملو از یادداشت‌ها و بریده‌های نشریات داخلی و خارجی و نسخه‌ای از اولین چاپ فهرستنامه یافتیم که یادداشت‌ها و تعلیقات استاد افشار در حاشیه بیشتر صفحات دیده می‌شود (نک: تصویر شماره ۳). برخی برگه‌ها به صفحاتی از کتاب الصاق شده و با قلم رنگی به مطلب مد نظر ارجاع شده است (نک: تصویر شماره ۴)؛ حتی برخی صفحات بیش از ۱۰ برگه به هم سنجاق شده است (نک: تصویر شماره ۵)، به این علت که قطع و حاشیه‌های کتاب گنجایش یادداشت‌های تفصیلی را نداشت، کوشش شد در استفاده از این یادداشت‌ها تقدّم و تأخر مطالب به دقت حفظ شود؛

در مجموعه افشار در مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، میز کار بزرگی برای تفکیک یادداشت‌ها در نظر گرفته شد و طرحی از ویراست جدید فهرستنامه ... ترسیم شد تا پس از بررسی همه برگه‌ها و یادداشت‌های الحاقی، هر برگه و یادداشت به جای اصلی و مناسب خود منتقل شود؛

دوره زمانی یادداشت‌های استاد افشار از انتشار فهرستنامه تا ۱۳۷۶ ش ادامه داشته است، اما برخی یادداشت‌هایی هم در میان آنها دیده شد که تا ۱۳۸۴ ش هم می‌رسد. به رغم این تشتت، و برای حفظ امانت، عین یادداشت‌های ایشان در این ویراست آمده است؛

یادداشت‌ها به زبان‌ها و الفباهای مختلف نوشته شده و در برخی موارد نام کتاب یا حتی نام نویسنده به اختصار ذکر شده است (نک: تصاویر شماره ۶-۷)، ضبط دقیق اینها با جستجو در منابع به دست آمد و نیز ناهمسانی‌ها یکدست شد؛ الگوی کار در تمامی این موارد، پیروی از شیوه نگارش استاد افشار بود. در پایان وظیفه خود می‌دانم از شورای انتشارات مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، گنجینه پژوهشی ایرج افشار و خانه کتاب که برای انتشار این اثر برجای مانده از استاد افشار همه گونه همکاری داشته‌اند، نیز از راهنمایی‌های بی‌دریغ استاد عبدالحسین آذرنگ؛ همچنین زحمات خانم‌ها سیمین قطبی، فرشته و فریبا مجیدی و آقای علی بهرامیان که در زمینه ضبط دقیق یادداشت‌ها و جستجوی منابع مرایاری کردند سپاسگزاری کنم.

امیدوارم ایران‌شناسان، کتاب‌شناسان و فهرست‌نگاران و همه کسانی که به کاربردهای منابع مرجع علاقه‌مند هستند، با تذکرات لازم به تداوم و تکمیل فهرستنامه کتابشناسی‌های ایران یاری رسانند که این اثر از دستاوردهای استاد افشار در زمینه کتابشناسی و مطالعات ایرانی است و اگر این اثر از مواریث ملی به شمار آید، شاید دور از واقعیت نباشد.

ایران‌ناز کاشیان

اسفند ماه ۱۳۹۴

مقدمه

محقق امروز در طریق تتبع و تحقیق، به شیوه علمی، ناچار از آن است که جمیع مدارک و مأخذ موجود در موضوع تحقیق خود را بشناسد تا بتواند اهمیت و اعتبار هر یک را درست بسنجد و آن‌ها را که معتبر و اساسی است مورد استفاده قرار بدهد. بنابراین باید به «مرجعی» مراجعه کند که در آن نام و نشان جمیع کتب و مقالات مربوط به تحقیق آمده باشد.

چون با پراکندگی کتابخانه‌ها و بسیاری و گرانی کتاب‌ها و کوتاهی عمرها گردآوردن همه مأخذ و مراجعه بدان‌ها نه مسیرست و نه لازم، به همین ملاحظه فن کتابشناسی در عصر کنونی دامنه‌ای وسیع گرفته است و در رشته‌های مختلف دانش کتاب‌ها و رساله‌های متعدد در فهرست کتب و مقالات انتشار می‌یابد و آن‌ها را کتابخانه‌ها و محققین مورد استفاده قرار می‌دهند.

فن کتابشناسی در ایران از نظری جوان و از جهتی کهنسال است. جوان است به اعتبار آنکه فن کتابشناسی به شیوه علمی اروپایی بیش از چند سالی نیست که در ایران رواج یافته و کوششهای مقدماتی درین زمینه آغاز شده است. اما کهنسال و سالخورده است بدان علت که تدوین فهرست کتب از قرون چهارم و پنجم در پهنه اسلامی عالم باب بوده است و کتب اختصاصی در این باب از آن ایام بجای مانده و در کتاب‌های رجال و طبقات روات و احوال علماء و نویسندگان، فهرست آثار و کتب آن‌ها ذکر شده است. کتاب‌های الفهرست ابن ندیم و فهرست طوسی و فهرست منتجب‌الدین که پس از این به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت از مراجع مهم کتابشناسی ملل اسلامی و در شمار کتابشناسی‌های قدیمی جهان به شمار می‌آید.

بعد از آنکه صنعت چاپ پدید آمد و کتاب چاپی به تدریج بر جای نسخه خطی نشست، در مدت یک قرن تعداد کتب چاپی بدان میزان قابل توجه رسید که تدوین فهرستی از کتاب‌های چاپی اروپا برای دانشمندان مورد لزوم و احتیاج قرار گرفت و در قرن شانزدهم میلادی فن کتابشناسی که اساساً و اصطلاحاً مخصوص کتاب‌های چاپی است رونق یافت و تا بدآنجا رسید که امروزه تتبع و تخصص عده‌ای کثیر از دانشمندان رشته‌های مختلف دانش و کتابداران مختص همین امر است و عمرشان در همین باب مصروف می‌شود. درین قرن، دایرة کتابشناسی در هر کتابخانه مهم از قسمتهای اساسی و پر ارزش است و «کتابشناس» در بسیاری از کتابخانه‌ها کار مستقلی را انجام می‌دهد.

امروزه تحقیق و تتبع در حدی که وقوف کامل بر موضوع حاصل شود بدون مراجعه به کتابشناسی میسر نیست. فن کتابشناسی چندان اهمیت یافته است که بسیاری از مؤسسات

جهانی مانند سازمان ملل متحد و یونسکو و غالب مجامع علمی و دانشگاهی درین باب کوششهای مداوم و مؤثر می‌کنند و انتشارات مخصوص و مفید دارند.

کتابشناسی در ایران به‌شیوه علمی و مرسوم اروپا سابقه دراز ندارد و باید اقرار کرد که درین زمینه اروپایی‌ها یعنی مستشرقین، آن‌ها ما را بدین راه در کشیده‌اند و به پیروی از آن‌هاست که اکنون مختصر توجهی به این امر مهم شروع شده است.

در کتابشناسی مربوط به ایران مخصوصاً سه نوع کتاب و نوشته مورد توجه است:
۱. کتاب‌ها و مقالاتی که به زبان‌های خارجی و در ممالک مختلف جهان راجع به ایران نوشته شده است.

۲. کتاب‌ها و مقالاتی که به زبان فارسی در ایران یا کشورهای دیگر انتشار یافته است و می‌یابد.

۳. کتاب‌های فارسی و عربی قدیم، از آثار ایرانیان و بطور کلی تمدن اسلامی، که در ایران در ممالک دیگر طبع می‌شود.

منظور از تألیف این رساله آنست تا فهرست‌هایی که در زمینه‌های مختلف کتابشناسی ایران تدوین گردیده و نشر شده است به محققان و مطالعه‌کنندگان معرفی شود. برای آنکه علاقه‌مندان و مراجعین با مباحث و اصطلاحاتی که درین رساله به کار رفته است آشنا شوند ناچار شمه‌ای از کلیات مربوط به فن کتابشناسی و تاریخ آن در اروپا (به اختصار تمام) درین صحایف به عنوان مدخل آورده می‌شود.

ایرج افشار

مدخل

اصطلاحات - اقسام کتابشناسی - روش تنظیم - کیفیت تدوین - کتابشناسی در اروپا - کتابشناسی در دنیای کنونی - کتابشناسی کتابشناسی‌ها - کتابشناسی در اسلام و ایران - اروپائی‌ها و کتابشناسی شرق و اسلام و ایران - کلیاتی در باب کتابشناسی جدید در ایران.

اصطلاحات

پیش از آغاز مبحث اصلی باید متذکر شد که اصطلاح کتابشناسی معادل Bibliographie انتخاب و مصطلح شده است و در سال‌های اخیر آن را نخستین بار در سال ۱۳۳۳ شمسی برای نام فهرست کتاب‌های چاپی سالانه ایران به کار بردم. خوشبختانه پسند افتاد و مورد استعمال واقع گشت.^۱ پس از چند سال در مراجعه به مجله کاوه ملاحظه شد که حسن تقی‌زاده نیز این اصطلاح را چهل و چند سال پیش در همین مفهوم و معنی بکار برده و حقاً درین باب تقدم فضل و فضل تقدم با آن دانشمندست.^۲

در زبان عربی بعضی از فضلا آن را به «علم الکتب» و معرفة الکتب مصطلح کرده‌اند.^۳ اینک می‌پردازیم به بیان و شرح اصطلاحاتی که درین رساله استعمال می‌شود:

۱. اصطلاح Bibliographie در کتاب‌های اروپایی دو مورد استعمال دارد: یکی در مورد کتبی که در تألیف یک کتاب مورد استفاده واقع می‌شود و در فارسی آن را «فهرست مراجع»، «فهرست مآخذ»، «فهرست منابع» و «فهرست مدارک» عنوان کرده‌اند. مورد دیگر بجای اصطلاح «کتابشناسی» و به معنی فهرست کتب است.
۲. اصطلاح «فهرست» کلمه‌ای است از اصل فارسی و در میان مسلمین از قدیم الایام به معنی کتب استعمال شده است. ظاهراً نخستین بار ابن‌الندیم به عنوان «الفهرست» و پس از او اشبیلی به نام «الفهرسة» به کار برده است. در زبان فارسی برای دو سه اصطلاح متفاوت اروپائی یعنی Catalogue و Bibliographie و Index بکار برده می‌شود، در صورتی که این سه اصطلاح

۱. برای اصطلاحات کتابداری نخستین بار احمد آرام در ترجمه کتاب «تاریخ تمدن» تألیف ویل دورانت (تهران، ۱۳۳۱) اصطلاح زیبای «کتابنامه» و دکتر محمد مقدم در کتاب «رهنمای زبان فارسی باستان» (تهران ۱۳۱۹) اصطلاح ایهام‌دار «نامه‌دانی» را استعمال کرده‌اند. «فهرستنامه» را هم ظاهراً در همین معنی بعضی بکار برده‌اند.

۲. مجله کاوه (صفحه ۸ شماره مسلسل ۴۱) در ترجمه اسم کتاب Persische Bibliographie از انتشارات همان مجله

۳. یوسف اسعدناغر: دلیل الاعراب الی الکتب و فن المکاتب (بیروت ۱۹۴۷)

در مفهوم و مصداق با یکدیگر اختلاف کلی دارد.

Catalogue فهرست کتبی است که در یک محل معین موجود است، مانند فهرست یک کتابفروشی یا فهرست یک کتابخانه (اعم از چاپی یا خطی یا اسناد). در زبان فارسی استعمال لفظ «فهرست» درین مورد و معنی جایز و مناسب و صحیح است.

Bibliographie فهرست کتبی است و احتمالاً در یک موضوع یا زبان معین طبع شده است و توجهی به محل وجود آن‌ها نیست، بلکه منظور معرفی وجود آن‌ها به طور کلی است. درین مورد اصطلاح «کتابشناسی» مناسب به نظر می‌آید و کم‌کم مورد استعمال یافته است.

یکی از موارد استعمال لفظ Index برای الفاظ و اعلام الفبایی انتهای کتاب است که وسیلهٔ سهولت و سرعت در مراجعه است و در زبان فارسی آن را به «فهرست اعلام و اماکن» مصطلح ساخته‌اند. من در جلد دوم «فهرست مقالات فارسی» اصطلاح «فرهنگواره» را به کار برده‌ام. شاید فرهنگنامه هم در همین معنی قابل استعمال باشد.

۳. اصطلاحات دیگری هم برای فهرست کتب و مقالات استعمال می‌شود که، Abstract، Répertoire، Index از اهم آن‌هاست.

Abstract را بیشتر در مورد فهرست تحلیلی و خلاصهٔ موضوعی مقالات مندرج در نشریات ادواری و Index را برای فهرست مقالات و Répertoire را در خصوص فهرست اسناد یا مجموعهٔ راهنمای فهرست‌ها بکار می‌برند.

۴. اصطلاح «فهرستنامه» را هم من در معنای «مجموعهٔ کتابشناسی‌ها» (یعنی کتابشناسی کتابشناسی‌ها) بکار برده‌ام.

۵. اصطلاح دیگر فهرستواره است که دو مفهوم آن را به کار برده‌ام.

الف - به معنی Index اصطلاحات و لغات (فهرست مقالات فارسی)

ب. به معنی Hand list در نام‌گذاری فهرست اجمالی مجموعهٔ نسخه‌های خطی...

کتابشناسی و فائدهٔ آن

«کتابشناسی» وسیلهٔ تحقیق و تجسس است نه کتاب خواندنی یا متن مورد تحقیق. اطلاعاتی را که کتابشناسی به ما می‌دهد عبارت است از اسم کتب، مؤلف، مترجم، مصحح، موضوع، ناشر، مجموعه، جا و تاریخ چاپ، قطع و عدهٔ صفحات آن و نکته‌هایی دیگر ازین قبیل. به همین ملاحظات است که معمولاً کتابشناسی را در فرهنگها و کتب به این عبارت تعریف می‌کنند: «کتابشناسی وسیلهٔ شناختن آثار چاپ شده است».

مراحل تدوین کتابشناسی عبارت است از:

اول - شناختن کتاب‌هایی که می‌خواهیم کتابشناسی از آن‌ها تهیه کنیم.

دوم - ضبط نام و مشخصات لازم کتاب‌ها به یک شکل واحد.

سوم - توصیف و معرفی کتاب‌ها به حدی که مورد نظر و لزوم است.

چهارم - تقسیم‌بندی بر طبق شیوه‌ای که مراجعه بدان سهل‌تر و مفیدتر باشد.

تا اوایل قرن بیستم در کتابشناسی‌ها فقط اسم کتب و رسالات چاپی ذکر می‌شد و ندره ذکر نسخه‌های خطی در آن‌ها می‌آمد. در پنجاه سال اخیر اشاره به مقالات مندرج در نشریات ادواری (به علت مقام مهمی که در تحقیقات دارد) در کتابشناسی‌ها رواج کامل یافته است. اخیراً باب شده است که آثار معتبر و مهم «پلی کپی شده» را نیز در کتابشناسی‌های علمی ذکر می‌کنند.

اقسام کتابشناسی

کتابشناسی را بطور کلی بر دو نوع می‌توان تقسیم کرد: عمومی، اختصاصی.

۱. کتابشناسی عمومی آنست که در آن توجهی به موضوع معین نباشد و هر نوع کتابی را فهرست کنند.

۲. کتابشناسی اختصاصی آنست که فقط از کتب مربوط به یک موضوع خاص فهرست تهیه شود. هر کتابشناسی، اعم از عمومی یا اختصاصی، از دو نوع زیر خارج نیست: یا ملی است یا بین‌المللی.

۱. کتابشناسی ملی آنست که در آن آثار مربوط به یک مملکت یا یک زبان جمع شود

۲. کتابشناسی بین‌المللی آنست که در آن کتب زبان‌ها و ممالک مختلف گرد آوری شود.

تقسیم دیگری که در کتابشناسی مورد پیدا می‌کند عبارت است از اینکه کتابشناسی مربوط به یک دوره معین (در گذشته) یا مربوط به زمان حاضر (جاری) باشد. به این دو اعتبار آن را «متوقف» یا «جاری» می‌خوانند.

۱. کتابشناسی متوقف صورت کتاب‌هایی است که در یک دوره معین از زمان گذشته منتشر شده باشد، فرضاً مانند کتابشناسی کتب فارسی در عصر قاجار.

۲. کتابشناسی جاری (ادواری) صورت کتاب‌هایی است که در زمان نزدیک به تدوین کتابشناسی انتشار می‌یابد. اینگونه کتابشناسی‌ها هفتگی، ماهانه، فصلی یا سالانه منتشر می‌شود.

شیوه تنظیم

در تنظیم کتابشناسی یکی از سه شیوه زیر مراعات می‌شود:

۱. الفبایی: یعنی مرتب به اسم مؤلف یا اسم کتاب یا رئوس موضوعات و یا مخلوطی از این هر سه مثل کتاب لغت (فرهنگ‌وار).

۲. دستگاهی (موضوعی): آنست که به ترتیب تقسیم‌بندی منظوم علمی، یعنی مطابق با جدولی معین باشد (مانند تقسیم‌بندی دهگانه بین‌المللی یا دهگانه دیوئی و نظایر آن).

۳. سنواتی (سال شمار): به ترتیب تاریخ انتشار کتاب.

کیفیت جمع‌آوری

در فراهم کردن کتابشناسی طریق مختلف وجود دارد که به اهم آن‌ها اینک اشاره می‌شود:

۱. بی‌واسطه: در موردی است که کتابشناسی با ملاحظه عین کتاب تدوین شود.

۲. با واسطه: در موردی است که کتابشناسی از روی کتابشناسی دست اول یا کتب دیگر فراهم شود.

۳. سیاه‌وار: در موردی است که فقط مشخصات کتاب در کتابشناسی ذکر شود، مانند فهرستی که در کتابخانه‌ها تهیه می‌شود.

۴. تحلیلی: در موردی است که مختصری از موضوع کتاب یا مطالب آن نیز ذکر شود.

۵. انتقادی: در موردی است که درباب ارزش کتاب اظهار نظر شود.

۶. انتخابی: در موردی است که فقط فهرست بعضی از کتاب‌ها برحسب ارزش کتاب تهیه شود.

۷. توصیفی: در موردی است که بجز مشخصات اصلی کتاب، به وصف نسخه از لحاظ نوع کاغذ و جلد و چاپ و تصویر و دیگر جنبه‌های مادی کتاب نیز پرداخته شود.

همواره برای سهولت مراجعه به کتابشناسی فهرست‌های مختلف برای آن تهیه می‌شود. بدین معنی که اگر کتابشناسی به ترتیب اسم مؤلف باشد تدوین فهرست الفبایی اسماء کتب لازم است. اگر کتابشناسی به ترتیب اسم کتاب مرتب شده باشد تدوین فهرست الفبائی مؤلفین مورد لزوم است. اگر کتابشناسی به ترتیب موضوعی با سنواتی مرتب شده باشد تردید نیست که وجود فهرست الفبائی اسم کتاب^۴ و اسم مؤلف، مراجعه به کتاب را آسانتر و مفیدتر می‌سازد.^۵

سابقه در اروپا

نخستین کتابشناسی اروپایی در سال ۱۴۹۴، یعنی پس از ۳۷ سال که از ایجاد صنعت چاپ می‌گذشت، به نام Liber de scriptoribus ecclesiasticis محتوی بر فهرست آثار مؤلفین کلیسا انتشار یافت. پس از آن در سال ۱۵۰۶ طبیعی از مردم لیون (فرانسه) به نام Symphorien Champier کتابی به نام De medicine claris scriptoribus متضمن بر نام کتاب‌های پزشکی انتشار داد. بعد در ۱۵۲۲ یکی از قضاوت پیشگان اهل «پیه مون» (Piémont) موسوم به Giovanni Nevizzano فهرستی از آثار حقوقی و قضائی به عنوان Inventarium Librorum in utroque Jure منتشر ساخت.

نخستین کتابشناسی‌هایی که در اروپا منتشر شد واجد دو خصوصیت: اختصاصی و بین‌المللی بود. اما اولین کتابشناسی جهانی از نوع عمومی فهرستی است که Conrad Gesner زبانشناس زوریخی به نام Bibliotheca Universalis به سال ۱۵۴۵ (و ذیل آن در ۱۵۵۵) به طبع رسانید و در آن فهرست پانزده هزار کتاب لاتینی، عبری و یونانی به ترتیب الفبایی اسم شخصی مؤلفین جمع آوری شده بود. در سال ۱۵۴۸ نخستین کتابشناسی مربوط به تألیف نویسندگان یک مملکت که آن را باید اولین «کتابشناسی ملی» نامید توسط John Bale در انگلستان منتشر شد. پس از آن در سال ۱۵۸۴ François de la Croix du Maine کتاب خود را به نام Les bibliothèques françoises به زیور طبع آراست.

در مورد سابقه کتابشناسی در اروپا همین مقدار مختصر کفایت می‌کند. خواستاران را برای

۴. معمولاً کتاب‌های فرنگی را به اسم مؤلف آنها می‌شناسند و به همین مناسبت است که در کتابخانه‌ها و فهرست‌ها و کتابشناسی‌های اروپایی به اسم مؤلف اهمیت می‌دهند نه اسم کتاب. اما در کتب شرقی اسلامی اسم کتاب اهمیت دارد و بهتر آن است که در تنظیم کتابشناسی‌های اسلامی بر اسم کتب تکیه شود.

۵. عباس حری مقاله‌ای تحت عنوان «وحدت در کتابشناسی» در موضوع کتابشناسی و اقسام آن نوشته است» (نامه انجمن کتابداران ایران دوره نهم، تابستان ۱۳۵۵) ۲۰۷-۲۱۹

تفصیل به کتب مذکور حاشیه و مقاله دائرة المعارف بریتانیا مراجعه می‌دهد و چون درینجا مقصود نمودن کیفیت و اهمیت این فن شریف است به بیان کتابشناسی در جهان کنونی می‌پردازد.^۶ امروزه در زمینه کتابشناسی کارهای بسیار می‌شود و بحث درین باب محتاج صفحات بسیارست و آنقدر کتابشناسی انتشار می‌یابد که وصف جمیع آن‌ها در خور کتاب‌های جداگانه و مفصل است.

کتابشناسی ملی

از میان انواع کتابشناسی، آنکه اهمیت بیشتر دارد کتابشناسی ملی است. غالب کشورهای مهم جهان به این کار پرداخته‌اند در بعضی از کشورهای بزرگ از این نوع کتابشناسی به صورت مختلف انتشار می‌یابد. اما آنکه اصلی و رسمی است آنست که توسط «کتابخانه ملی» تدوین می‌شود. در این جا مناسب دیده شد که فهرست کتابشناسی‌های ملی کشورهایی که انتشارات آن‌ها بیشتر مورد استفاده ما در ایران واقع می‌شود نقل شود:

تأسیس	کشور	
۱۸۱۰	فرانسه	<i>Bibliographie de la France</i>
۱۹۳۴	فرانسه	<i>Biblio</i>
۱۸۲۵	آلمان	<i>Deutsche Nationalbibliographie</i>
۱۸۷۵	بلژیک	<i>Bibliographie de la Belgique</i>
۱۸۷۲	امریکا	<i>Publisher's Weekly</i>
۱۸۹۸	امریکا	<i>Cumulative Book Index</i>
۱۸۸۶	ایتالیا	<i>Bollettino dell Publication Italiana</i>
۱۹۰۷	شوروی	<i>Kniznaja letopis</i>
۱۹۰۰	سوئیس	<i>Le livre Suisse</i>
۱۹۲۸	ترکیه	<i>Türkiye Bibliografyasi</i>
۱۹۴۸	ژاپن	<i>Japanese National Bibliography</i>
۱۹۵۰	انگلیس	<i>British national Bibliography</i>
۱۹۵۸	هند	<i>The Indian National Bibliography</i>
۱۹۶۰	مصر	<i>The Arabe Book Annual</i>
۱۹۷۰	ایران	کتابشناسی ملی ایران

۶. مطالبی که درباره طرز تدوین کتابشناسی و سابقه آن در اروپا نقل شد مأخوذ از کتاب‌های زیر است که از بهترین مراجع درین باب، و مؤلف آنها متخصص بی‌بدیل درین فن است.

- 1) Malclès Louise – Noëlle, Cours de bibliographie. Genève - Lille, Droz, 1958
- 2) _____ Les Sources du travail bibliographique. 4 vol Genève -Lille, Droz, 1950-1958.
- 3) _____ la bibliographie, (Que sais - je ?). Paris, Presses Universitaires de France, 1956
- 4) _____ Notions Fondamentales de bibliographie. Paris, Bibliothèque Nationale, 1955.
- 5) Collison, R.L. A bibliography Guide [Dictionaries of foreign languages: a bibliographical guide to the General and technical dictionaries of the chief forien languages] Guide, New York, 1955.

در باب کتابشناسی بین المللی، مؤسسات مختلف بین المللی، مخصوصاً سازمان یونسکو، کمک مالی و اقدامات مؤثر می کنند و ما در اینجا از کتابشناسی های بین المللی نام می بریم که در زمینه مباحث مربوط به ایران مورد استفاده است و هر یک در مقام خود واجد اهمیت خاص و برای تحقیقات دانشمندان و مراجعه دائمی در کتابخانه های امروزی ما، فوق العاده مورد استفاده و لزوم است.

- کتابشناسی زبان شناسی *Bibliographie Linguistique* (از سال ۱۹۳۹، اوترخت، هلند).
- کتابشناسی بین المللی فرهنگ عامه *International Folklor bibliography* (از سال ۱۹۳۹).
- کتابشناسی هنر و باستان شناسی *Répertoire d'art et d'archéologie* (از سال ۱۹۱۰، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی علوم تاریخی *Bibliographie International des Sciences Historiques* (از سال ۱۹۲۶، پاریس).
- کتابشناسی انتقادی و تحلیلی تحقیقات یونان و روم *L'année philologique* (از سال ۱۹۲۴، پاریس).
- کتابشناسی فلسفی *Répertoire Bibliographique de la philosophie* (از ۱۹۳۴، لوون).
- کتابشناسی فلسفی *de la philosophie Bibliographie* (از سال ۱۹۳۷، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی تاریخ ادیان *Bibliographie internationale de l'histoire des religions* (از ۱۹۵۲ لیدن).
- کتابشناسی بین المللی جغرافیایی *bibliographie géographique internationale* (از ۱۸۹۱، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی جامعه شناسی *de sociologue Bibliographie internationale* (از ۱۹۵۳، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی علوم سیاسی *Bibliographie internationale de science politique* (از ۱۹۵۴، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی علوم اقتصادی *Bibliographie internationale de science économique* (از سال ۱۹۵۵، پاریس).
- کتابشناسی بین المللی مردم شناسی اجتماعی و فرهنگی *Bibliographie internationale d'anthropologie sociale et culturelle* (از ۱۹۵۵، پاریس).
- کتابشناسی آثار ترجمه شده *Index translationum* (از ۱۹۵۸، پاریس) (*Répertoire internationale des traductions*). در این کتابشناسی به ترتیب اسم الفبایی ممالک، کتبی را که در آن مملکت از زبان های خارجی ترجمه می شود سال به سال فهرست می کنند.

کتابشناسی کتابشناسی ها

تعداد کتابشناسی ها آنقدر زیاد است که تا کنون چند بار درباره آن ها کتابشناسی تهیه

شده است. حتی در بعضی از ممالک برای کتابشناسی‌های خودشان نیز فهرست تهیه دیده‌اند، نظیر آنچه مقصود نویسنده این سطور درین رساله برای کتابشناسی‌های ایران است. مهمترین «کتابشناسی کتابشناسی‌ها» کتاب چهار جلدی تألیف Theodore Besterman است که چاپ سوم آن در لندن بالغ بر دو هزار و پانصد صحیفه انتشار یافته و نام آن چنین است:
A World Bibliography of Bibliographies and of Bibliographical Catalogues, Calendars, Abstracts, Digests, Indexes and the like.

اخیراً J.D. Pearson در این کتابشناسی فهرست کتابشناسی‌هایی مربوط به شرق‌شناسی را استخراج و نشر کرده است که در جای خود مورد معرفی قرار می‌گیرد.

Bibliographies: subject and national A guide to their contents arrangement and use

تألیف R.L. Collison که در لندن به سال ۱۹۶۲ انتشار یافته است، فهرستی از کتابشناسی‌های مهم و معرفی آن‌ها را به ترتیب تقسیم‌بندی موضوعی در بردارد. همچنین دوره کتاب پر ارزش و عالمانه خانم مالکلس که در حاشیه صفحه ۱۰ نام و مشخصات آن ذکر شده است به‌همین منظور مورد کمال استفاده تواند بود.

یونسکو به موضوع کتابشناسی و توسعه فعالیت‌های مربوط به آن در کشورها توجه خاص می‌دارد و درین باب بجز کتابشناسی‌های اختصاصی بین‌المللی که رأساً نشر و یا به انتشار آن‌ها کمک می‌کند هر چند به چند کتابی به نام *Les Services bibliographiques dans le monde* منتشر می‌سازد و در آن فعالیت‌های مختلف کشورها را بیان می‌کند. طبع اخیر آن مربوط به سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۵۹ توسط Robert L. Collison در سال ۱۹۶۱ در پاریس به زبان‌های فرانسه و انگلیسی انتشار یافته است. در قسمت اول این کتاب، به ترتیب الفبایی اسم ممالک، فعالیت‌های مختلف مربوط به کتابشناسی هر یک از آن‌ها ذکر شده است. قسمت دوم آن به بحث درباره کارهای کتابشناسی مراکز و مؤسسات بین‌المللی اختصاص یافته است.

از طرف یونسکو مجله‌ای هم هر دو ماه یکبار به نام «Bibliography, Documentation, Terminology» به زبان‌های فرانسه و انگلیسی، جدا جدا، انتشار می‌یابد. در قسمت اول این مجله اخبار مهم مربوط به فعالیت‌های کتابشناسی در دنیا نشر می‌شود. قسمتی دیگر از آن مخصوص معرفی کتابشناسی‌هایی است که در رشته‌های مختلف علمی به چاپ می‌رسد. این مجله اکنون در سومین سال انتشار است.

کتابشناسی مقالات

برای مقالات مندرج در نشریات علمی دوره‌ای (یعنی فصلی و ماهانه و هفتگی یا سالانه) فهرست‌هایی در بعضی از ممالک انتشار می‌یابد که منظمأ فهرست مقالات را در رشته‌های علمی به دست می‌دهد. فهرست این نوع از فهرست‌ها به تفصیل در جلد اول کتاب مالکس

صفحات ۲۶۵ تا ۲۷۸ به ترتیب ممالک آمده است. در ایران «فهرست مقالات فارسی» را اینجانب در خصوص مقالات ادبی و تاریخی مربوط به ایران بهمین منظور تهیه کرده ام. مفیدترین فهرستی که نام «نشریات ادواری» و انتشارات مجموعه‌ای و غیر منظم را در بردارد عبارت است از

Ulrich's Periodicals Directory, edited by E.C. Graves.

که هر چند یکبار تجدید طبع می‌شود. در هر شماره مجلهٔ Islamic culture (حیدرآباد) مشخصات مهمترین مقالات مربوط به تحقیقات اسلامی مندرج در مجلات علمی به دست داده می‌شود.

در اسلام و ایران

پیش ازین به اشاره گفته شد که تدوین «فهرست کتابخانه» در میان مسلمین سابقه‌ای قدیم دارد. ابن سینا در سرگذشتی که از خویش نوشته است می‌گوید که در کتابخانهٔ بخارا فهرست کتب اوایل را دیدم و مطالعه کردم. ابن خلدون می‌نویسد که اسامی دوادین شعرا در کتابخانهٔ قرطبه در عهد بنی‌امیه بالغ بر هشتصد و هشتاد صحیفه بوده است. برای تفصیل درین موضوع نگاه کنید به «دلیل الاعراب ال علم الکتب و فن المکاتب» تألیف یوسف اسعد داغر، چاپ بیروت ۱۹۴۷ (ص ۵۰ بعد).

تألیف «کتابشناسی» به معنای مصطلح امروز یعنی فهرست کتب بدون توجه به محل وجود آنها نیز در میان مسلمین مرسوم بوده است. کتاب «الفهرست» یا فهرس العلوم تألیف ابن‌الندیم از وراقان بغداد نمونه‌ای قدیم و بسیار معتبر و مشهور از کتابشناسی اسلامی است که در موضوع مصنفات مربوط به علوم قدیم و نقل تألیفات یونانیان و ایرانیان و هندیان به زبان عربی تا عصر حاضر بجای مانده است. تألیف کتاب مذکور از آن، سال ۳۷۷ هجری است. چون پس از این به تفصیل آن را خواهیم شناساند اکنون بیش ازین را جایز نمی‌دانند.

ناگفته نماند که عده‌ای از کتب رجال و تراجم اعیان و طبقات را نیز باید در زمرهٔ کتابشناسی‌ها بشمار آورد و آن‌ها کتابشناسی‌هایی است که به ترتیب اسامی مؤلفین مرتب شده است، مانند معالم العلماء تألیف ابن شهر آشوب و نزهة الالباء فی طبقات الابداء و جز اینها...

جز الفهرست، دو کتاب مهم دیگر در فهرست کتب اسلامی به دست داریم. یکی «مفتاح السعادة و مصباح السیادة» تألیف طاشکبری زاده (متوفی در ۹۶۸) و دیگری «کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون» تألیف حاجی خلیفه (متوفی در ۱۰۶۷) است. بر کتاب اخیر ذیل‌هایی هم نوشته شده است. در کشف الظنون نام و نشان چهارده هزار و پانصد کتاب ضبط شده است و ما پس ازین بقدر کافی به تاریخ این اثر مهم ذیل‌ها و طبعهای مختلف آن اشاره خواهیم کرد.

جزین دو، باید به کتاب «فهرست الکتب و التألیف» اثر ابی‌بکر محمدبن خلیفه الاشبیلی متوفی در ۵۷۲ اشاره کرد حاوی نام و نشان یکهزار و چهارصد کتاب زبان عربی است. این

کتاب نفیس نخست توسط فلوگل در ملحقات کشف الظنون و سپس بطور مستقل توسط Ribera و Cordera در مجموعه BAH (جلدهای ۹ و ۱۰) در Saragosse در سال ۱۸۹۴ طبع شده است.^۷

تجسس در تاریخ تألیف و تصنیفات مسلمین ما را بر وجود عده‌ای از کتابشناسی‌های منفرد و اختصاصی آگاه می‌سازد. حق آن است که در این مدخل به معرفی همه آن‌ها پرداخته شود، اما برای احتراز از تطویل بیش از حد این قسمت، به برشمردن اهم آن‌ها مبادرت می‌شود. (پاریس ۱۹۳۶)

۱. فهرست مؤلفات محمدبن زکریای رازی تدوین ابوریحان بیرونی [رسالة للبیرونی فی فهرست کتب محمد بن زکریا الرازی]، P.Kraus (پاریس ۱۹۳۶)^۸
Epitre de beruni contenant le Répertoire des ouvrages de muhammad Zakariya ar- Razi. 1936. 51 p.

۲. الفهرست شیخ طوسی (ابوجعفر محمد) چند بار طبع شده است، از جمله توسط Sprenger (کلکته ۱۸۵۳) و در نجف (۱۳۵۶ق).

از فهرست‌های قدیم اسلامی، فهرست منتجب‌الدین نیز در همین عداد است.
۳. فهرست ترجمه‌های حنین بن اسحاق از آثار جالینوس، با اهتمام Bergstrasse (لیپزیگ ۱۹۲۵-۱۹۳۲)^۹

رسالة حنین بن اسحاق الی علی بن یحیی فی ذکر ماترجم من کتب جالینوس بعلمه و بعض مالم یترجم.

Abhandlungen für dei Kuade des Morgenlands, XVII. Band, No.2

۴. فهرست منتجب‌الدین از فهرست‌های قدیم اسلامی، که چند بار طبع شده است.^{۱۰}
۵. فهرست تألیفات سیوطی، چاپ Flügel (درذیل کشف الظنون).
۶. فهرست تألیفات سید مرتضی (نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌های مدرسه سپهسالار و آستان قدس هست).

۷. فهرست تألیفات مجلسی (در کتابخانه مدرسه سپهسالار هست)^{۱۱}
۸. سه فهرست از تألیفات ملامحسن فیض توسط خود او (رجوع شود به جلد هفتم فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تألیف محمد تقی دانش‌پژوه، ص ۳ از مقدمه).

۷. یک نسخه از این طبع در کتابخانه مجتبی مینوی وجود دارد

۸. مهدی محقق آن را در ۱۳۷۱ ش به فارسی ترجمه کرد.

۹. نگاه کنید به ترجمه مهدی محقق به عنوان «رسالة حنین کهنترین فهرست اسلامی موجود» در مجله معارف اسلامی، شماره ۱۲ (فروردین ۱۳۵۰): ۴۸-۵۷

۱۰. فهرست اسما الشیعه و مصنفیه معروف به فهرست منتجب‌الدین، شامل نام و آثار هفتصد تن از علما و مؤلفین شیعه در قرون پنجم و ششم هجری. این کتاب اولین بار در پایان جلد ۲۵ بحار الانوار به چاپ رسید. در ۱۴۰۴ق به کوشش سید عبدالعزیز طباطبایی و سپس به کوشش جلال‌الدین محدث ارموی در قم، مکتبه المرعشی، ۱۳۶۶ انتشار یافت

۱۱. فهرست تصنیفات مجلسی تألیف محمد حسین حسینی توسط محمد شیروانی در مجله دانشکده ادبیات (تهران) جلد دهم ص ۲۰۳-۲۱۰ طبع شده است

۹. هدایة الاسماء فی بیان کتب العلماء از حسن بن علی لکهنوی یزدی. به کوشش محمدتقی دانش پژوه. نسخه‌های خطی ۶ (۱۳۴۸): ۱-۶۲.

۱۰. فهرست آثار جعبری به طرز مستجع، موسوم به الهیات الهیات فی المصنفات الجعبریات (مقبولی الاهدل، حسن بن محمد، مقدمه و حاشیه بر رسوخ الاخبار فی منسوخ الاخبار - بیروت، ۱۴۰۹ق / ۱۹۸۸م).

فهرست‌هایی هم برای مؤلفات جابر بن حیان (توسط خود او)، جالینوس (توسط ابن رضوان)، ابن بابویه، ابن عربی، ابن قولویه، ابن جنید، شیخ مفید، ابن طولون، ابن جوزی و ابن تیمیه (توسط ابن قیم) تهیه شده است.^{۱۲}

شیعیان برای کتب خاصه خود فهرست‌هایی نوشته‌اند که بعداً به آن‌ها خواهیم پرداخت، نظیر «فهرست کتب الشیعة» یا «فهرس الطوسی» تألیف شیخ طوسی (متوفی در ۴۶۰) و «کشف‌الحجب» تألیف اعجاز حسین کنتوری محتوی برنام و نشان سه هزار و چهارصد و چهارده کتاب شیعی.

کتابشناسی‌های اروپایی درباره شرق و اسلام

از میان اروپائیان نخستین کسی که درباره کتب عربی فهرست تهیه کرد Ch. F. Schnurrer است. وی در سال ۱۸۱۱ طبع دوم کتاب Bibliotheca Arabica را منتشر ساخت. این کتابشناسی فهرست ۴۳۱ کتاب چاپی عربی - از ۱۵۰۵ تا سال ۱۸۱۰ - در مباحث دستور، تاریخ، شعر، ادیان، کتاب مقدس را در برداشت.

کتابشناسی مهم دیگر که پس از آن نشر شد، به نام Bibliotheca Orientalis (لیپزیگ ۱۸۴۰، چاپ دوم ۱۸۴۶) تألیف

J. Zenker محتوی است بر اطلاعات کتابی مربوط به عده‌ای از کتب عربی و فارسی و ترکی از زمان پیدایش صنعت چاپ تا سال مذکور. این فهرست به صورت عکسی تجدید طبع شده است.

نیز باید کتابشناسی دیگری را نام برد که هر سال یک بار به نام Bibliotheca Orientalis از سال ۱۸۷۶ تا ۱۸۸۳ زیر نظر Karl Friederici در لایپزیگ توسط Otto Schulze نشر می‌شده است در هر جلد از این کتابشناسی (جمعاً ۸ جزوه) یک قسمت خاص ایران است، با این تقسیمات: جغرافیا و تاریخ، دین، هنر و سکه‌شناسی، زبان و ادبیات. دوره این کتابشناسی هم در سال ۱۹۶۷ در آمستردام تجدید چاپ شده است.

ویکتور شوون (V. Chauvin) دنباله کار «شنورر» را بوجه دقیق‌تری گرفت و دوازده جزوه از «کتابشناسی مؤلفات عربی یا مربوط به اعراب، چاپ شده در اروپا میان سال‌های ۱۸۱۰ تا

۱۲. دانش‌پژوه در مقدمه مجلدات ۳ و ۴ و ۷ فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران درین باب تفضیلی دارد و اطلاعات مفیدی درباره فهرست‌نویسی مسلمانان به دست داده است (برای تفضیل: فهرست مرکزی ۶۳۷/۲)

۱۸۸۵ را انتشار دارد (لیژ، ۱۸۹۲ - ۱۹۲۲)^{۱۳}. توجه شوون برین بود که سقطات میان کتاب «سنورر» و «کتابشناسی شرقی» را تکمیل کند.

پیش از شوون، او گوست مولر A.Müller شرق شناس آلمانی نشریه‌ای به نام *Orientalische Bibliographie* (کتابشناسی شرقی) بنیاد گذارد که مدت بیست و پنج سال میان سال‌های ۱۸۸۸ تا ۱۹۲۲ دوام داشت. این نشریه در برلین منتشر می‌شد و در دوره انتشار به ترتیب مولر، ارنست کوهن E.Kuhn و لوسین شرمان L. Schermann آن را اداره کردند.

بعدها در سال ۱۹۲۳ مستشرق دیگر به نام G.Pfannmüller در کتاب *Handbuch der Islam-Literature* (برلین، ۱۹۲۳) مدخل و راهنمای مفیدی درباره کتابشناسی اسلامی به دست داد. در سال‌های ۱۹۲۸-۲۹ نشریه‌ای ادواری به نام *Asiatica* نشر می‌شد که مشروح آن بدین شرح است:

Asiatica. A monthly Record of Literature dealing with the East and north Africa. London Kegan Paul, Treuch, Trubner co.

مجله‌وار متضمن بر صورت کتب و گاه خلاصه در معرفی آن‌ها.

سال اول ۱۹۲۸ (۷ شماره)

سال دوم ۱۹۲۹ (۴ شماره) کتب مربوط به ایران در زیر ذیل میدل ایست.

در زمان حاضر دو مجله اختصاصی برای معرفی و نقد کتب مربوط به مشرق وجود دارد:

۱. *Orientalische Literaturzeitung* که از سال ۱۸۹۸ تا کنون انتشار می‌یابد و اکنون سال

پنجاه و هفتم نشر آنست. این مجله از طرف فرهنگستان آلمان (برلین) منتشر می‌شود.

۲. *Bibliotheca Orientalis* که توسط «انستیتوی هلندی مطالعات شرقی» برای معرفی و نقد

کتب شرق شناسی از سال ۱۹۴۴ منظمأ هر دو ماه یکبار انتشار یافته است.

مجلات شرق شناسی نیز غالباً فصل مخصوصی را به انتقاد کتاب‌های مربوط به شرق

اختصاص داده‌اند. در مجله‌های مشهور چون *ZDMG* و *JA* و *BSOAS* و *JAOS* و *JRAS* و *MEJ*

و *ORIENS* و *REI*^{۱۴} و *DER ISLAM* و *AO* از کتب مربوط به مشرق بیشتر بحث می‌شود.

به ضمیمه مجله *Revue des Études Islamiques* (پاریس) که از سال ۱۹۳۷ انتشار می‌یابد

همه ساله تحت عنوان *Abstracta Islamica* فهرستی از کتب و مقالات مربوط به سرزمین‌های

اسلامی با تقسیم موضوعی به دست داده می‌شود و ما پس از این به تفصیل از آن بحث

خواهیم کرد.

برای مقالات شرق شناسی که در مجلات شرق شناسی منتشر می‌شود فهرستی هر سه

ماه یکبار در مجله *Middle East Journal* به ترتیب موضوعی انتشار می‌یابد که بسیار مغتنم و

مفید است و اهل تحقیق را منظمأ در جریان آخرین تحقیقات مربوط به «خاورمیانه» می‌گذارد.

۱۳. چاپ این کتاب ناقص مانده، اما یاداشتهای آن در کتابخانه دانشگاه لیژ محفوظ است

۱۴. جمعاً بیست و پنج مجلد از آن نشر شد. بیست و چهار جلد مربوط است به انتشارات سال‌های ۱۸۸۷ الی ۱۹۱۱.

در سال ۱۹۲۸ نیز یک جزوه مربوط بانتشارات سال ۱۹۲۶ منتشر شد.

برای اطلاع بر انتشار کتب تازه و کتاب‌های قدیمی مربوط به ایران و شرق مراجعه و بررسی فهرست‌های کتابفروشان و ناشران اروپائی نیز بسیار مفید و مخصوصاً فهرست‌های ناشران و کتابفروشان ذیل مورد کمال استفاده است:

۱. فهرستی که هر سال دو یا سه بار توسط کتابفروشی Ad Orientem واقع در شهر st. Leonards-on-sea از ناحیه sussex انگلیس انتشار می‌یابد تا حال سی و شش دفتر آن نشر شده است.

۲. فهرست‌هایی که هر چند یکبار توسط Otto Harrassowitz (در ویسبادن، آلمان) نشر می‌شود.

۳. Luzac's Oriental List and Book Review Quartely

این مجله چهار شماره در سال توسط مؤسسه لوزاک (در لندن) منتشر می‌شود. این مؤسسه فهرستی هم سالانه انتشار می‌دهد.

۴. Brill's Weekly که هر هفته یک بار توسط مؤسسه بریل (در لیدن، هلند) نشر می‌شد. مؤسسه مذکور فهرست‌های مختلف دیگر نیز برای شرق نشر می‌کند مانند Brill News و Islamic Culture و جز آن.

در خصوص تاریخچه کتابشناسی میان مسلمین مقاله کوتاهی به قلم J. D. Pearson در طبع جدید دائرةالمعارف اسلام ذیل Bibliographie درج شده است. از آن نیز در نگارش این سطور استفاده شده است.

فهرست آثار و نوشته‌های مستشرقین به نام را معمولاً در شرح حوالی که از آن‌ها به مناسبت وفاتشان نوشته می‌شود. در مجلات شرق‌شناسی درج می‌کنند. نیز در «یادنامه» (Memorial Volume یا Festschrift) که برای آن‌ها به طبع می‌رسد فهرست آثارشان نشر می‌شود. برای فهرست اینگونه مقالات واصل یادنامه‌ها به Index Islamicus مراجعه شود. برای یادنامه‌ها و یادگارنامه‌ها اخیراً کتابشناسی خاصی تهیه و منتشر شده است.

مجله‌های شرق‌شناسی

پیش از این گفته شد که یکی از مراجع مهم اطلاع درباره کتاب‌های تازه مربوط به شرق (و ایران هم) مجله‌های شرق‌شناسی است. لذا مناسبت دارد که درین صحایف به اهم آن‌ها که در حال حاضر منتشر می‌شود درین رساله اشاره بشود. برای مجلات شرق‌شناسی که اکنون انتشار نمی‌یابد به مقدمه کتاب Index Islamicus مراجعه شود.

آلمان

1) Kratylos

مجله بحث و انتقاد درباره زبان‌های هند و اروپائی که از ۱۹۵۶ آغاز شده (سال ششم، چاپ و یسبادن).

2) Der Islam

مجله مربوط به تاریخ و تمدن اسلام که از سال ۱۹۱۰ آغاز شده (سال سی و هفتم، چاپ برلین).

3) Orientalische Literaturzeitung (OLZ)

مجله دو ماهه معرفی و نقد کتاب‌های مربوط به مشرق که از سال ۱۸۹۸ آغاز شده (سال پنجاه و هفتم، برلین).

4) Die Welt des Orients

نشریه درباره تحقیقات شرقی که از ۱۹۴۷ آغاز شده (سالی یک جزء نشر شده جلد اول ۶ جزء (۱۹۴۷-۵۲) جلد دوم ۶ جزء (۱۹۵۴-۵۹) گوتینگن).

5) Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

نشریه انجمن مستشرقین آلمان که از ۱۸۴۷ آغاز شده (۱۹۶۲: سال یکصد و دوازدهم، چاپ ویسبادن).

6) Literatiur - Blatt für orientalische philologie unter mitwirkung vin Dr. Johannes Klatt in Berlin. Herausgegeben vo.N, prof Dr. Ernest Kuhn in München. Leipzig, otto Schulze, 1884-1888, 3 vol.

نشریه ادواری است جلد اول ۴ دفتر بوده در ۴۷۶ صفحه .
تقسیمات هر جلد :

۱- انتقاد کتب و رسالات اجتهادی (قسمتی مربوط به ایران و قسمتی مربوط به عربی است) .

۲- مرگ نامه ها

۳- کتابشناسی

ایران قدیم و ایران جدید ج ۱: ۸۸-۹۱ و ۳۱۱-۳۱۴، ج ۲: ۲۵۷-۲۵۰ و ج ۳: ۱۵۴-۱۴۵ .

عرب و اسلام ج ۱: ۱۰۳-۱۰۸ و ۳۵۲-۳۶۲ و ج ۲: ۳۲۶-۳۴۳ و ج ۳: ۲۱۷-۲۳۲ .

اتحاد جماهیر شوروی

7) Narodni Azii i Afriki

هر دو یکبار از طرف مؤسسه خاورشناسی فرهنگستان شوروی در مسکو از سال ۱۹۶۱ انتشار می‌یابد. این مجله بجای مجله «مسائل خاورشناسی» (Problemui vostokovedeniya) است که در سال‌های ۱۹۵۹ تا ۱۹۶۰ نشر می‌شد. پیش از آن مجله Sovetskoe vostokovedenie در سال‌های ۱۹۴۰ تا ۱۹۴۸ انتشار می‌یافت.

اسپانیا

8) Al-Andalus Revista de Las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid Y Granad.

سال ۲۶:۱۹۶۱ از سال ۱۹۳۳ سالی سه شماره

9) Boletin de la asociación Española de Orientalistas, Ano I-IV. 4 vol. 1965-1968 (231; 289; 295; 280p., pl.) set papa. f 90. -

10) Revista del Instituto (Egipcio) de Estudios Islámicos en Madrid

سالی دو شماره از سال ۱۹۵۰ ببعده انتشار می‌یابد (سال نهم، مادرید). در دو قسمت به زبان‌های عربی و زبان‌های اروپائی.

اطریش

11) Buletin Osterreichische Zeitschrift fur Kiltur Politik der Islamischer, London, 1960.

12) Wienes Zeitsliff für die kunde des mirgenlandes

نشریه انجمن شرق‌شناسی وین ۱۹۶۱: جلد ۵۷ از سال ۱۸۸۷ شروع شده است. فعلاً سالی یک جلد.

الجزایر

13) Les Annales De L'institut D'etudes orientales Faculté des letters de L'université d' Alger

از ۱۹۳۵ (۱۹۶۲: جلد ۲۰)

امریکا

14) Bulletin of the Association of British Orientalists

سال ۵ (۱۹۶۹) در سال دو شماره

15) Harvard Journal of Asiatic Studies

نشریه دانشگاه هاروارد که از سال ۱۹۳۶ آغاز شده (۱۹۶۰-۱۹۶۱: جلد ۲۳، چاپ کمبریج). اکثراً مربوط به آسیای شرقی است.

16) Journal of the American Oriental Society

نشریه انجمن شرق‌شناسی امریکا (۱۹۶۰: سال هشتم و دوم، چاپ نیوهایون).

17) Journal of Near Eastern Studies

نشریه قسمت زبان‌ها و ادبیات شرقی دانشگاه شیکاگو که از سال ۱۹۴۲ (۱۹۶۲: ۲۱، چاپ شیکاگو).

این مجله دنباله American Journal of semitic Languages and Literature. که از ۱۸۸۴ تا ۱۹۴۱ نشر شده است.

18) Middle East Journal

نشریه مؤسسه خاورمیانه که از سال ۱۹۴۷ آغاز شده (سال شانزدهم، چاپ واشنگتن).

فهرست کتابهای چاپ شده
۲۶
مجله

19) Speculum (A Journal of Medieval Studies)

نشریه فرهنگستان قرون وسطای امریکا که از سال ۱۹۲۶ آغاز شده (سال سی و ششم، چاپ کمبریج).

20) Iran (Journal of the British institute of Persian Studies).

این مجله توسط مؤسسه مطالعات ایران شناسی بریتانیا انتشار می‌یابد و نخستین جلد آن مربوط به سال ۱۹۶۳ است. فعلاً در هر سال یک جلد از آن نشر خواهد شد. در این مجله به جمیع مباحث مربوط به ایران شناسی پرداخته می‌شود.

21) Iranian Studies Bulletin of the Society for Iranian Cultural and social Studies (yale/1968-)

انگلستان

22) Asia Major (A British Journal of far Eastern Studies)

نشریه مدرسه السنه شرقی دانشگاه لندن مخصوص مطالعه در زبان‌ها و ادبیات و هنر و تمدن آسیای دور و جنوب و جنوب شرقی که از سال ۱۹۲۳ آغاز شده (۱۹۶۲: دوره جدید، سال نهم، چاپ لندن).

23) Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)

نشریه مدرسه السنه شرقی دانشگاه لندن که از سال ۱۹۷۱ آغاز شده (۱۹۶۱: ۲۴ سال، چاپ لندن).

24) Iran (Journal of the British Institute of Persian Studies)

25) Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JRAS)

نشریه انجمن پادشاهی آسیائی بریتانیا و ایرلند که از سال ۱۸۴۴ آغاز شده (چاپ لندن).

26) Journal of the Royal Central Asian Society

نشریه انجمن پادشاهی آسیای مرکزی که از سال ۱۹۱۳ آغاز شده (سال چهل و هشتم، چاپ لندن).

27) Middle Eastern Studies vol I (1964)

28) Oriental art (1948).

(فصلنامه در حوزه مطالعات هنرهای شرقی)

ایتالیا

29) East and West

مجله‌ای است که چهار ماه یکبار به زبان انگلیسی از طرف مؤسسه ایتالیائی خاورمیانه و دور (Estremo Oriente Instiuto Islamico per il Medio ed) در رم منتشر می‌شود. سال سیزدهم از دوره جدید آن مربوط به سال ۱۹۶۲ است.

30) *Orientalia*

نشریه انجمن کتاب مقدس که از سال ۱۹۳۲ آغاز شده و سالی چهار شماره نشر شده (دوره جدید، ۳۲:۱۹۶۳، چاپ رم).

31) *Oriente Moderno*

نشریه انجمن شرق شناسی که از سال ۱۹۲۱ آغاز شده (سال چهل و دوم، چاپ رم).

32) *Rivista degli Studi Orientali*

نشریه انجمن مطالعات شرقی دانشگاه رم که از سال ۱۹۰۷ آغاز شده (۳۸:۱۹۶۳، چاپ رم).

33) *Annali dell' Istituto universitario di Napoli, 1-10 (1929-1938) Nuoro 1940* و از XII (1962)

بلژیک

34) *Acta Orientalia Belgica. 31 mai 1963 et 1-2 Juin 1964-1966 (xiii, 282 p)*

35) *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'histoire*

(جلد ۱۵ در ۱۹۶۰)

36) *Bulletin du Centre National pour l'Etude des Problemes du monde musulman Contemporain*

دوره جدید از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۶۱ ۶ شماره نشر شده است. بیشتر به مسائل سیاسی و اجتماعی ارتباط دارد. در هر شماره بیوگرافی نیست (طبق تقسیم به ممالک). در بروکسل چاپ می شود. از ۱۹۵۷ تا ۱۹۵۸ هفت جزء نشر شده است

37) *Etude Correspondance d'orient publication du Centre pour l'etude des problèmes du monde musulman contemporain*

از سال ۱۹۶۳ شروع شده و هر چهار ماه یک بار نشر می شود. عنوان شرقی آن (رساله اشرف. دراسات)

38) *IRANICA ANTIQUA. Sous la direction de R. Ghirshman et L. Vanden Berghe. Comité de rédaction: R. D. Barnett, Londres; M. Bussagli, Rome; G. C. Cameron, Ann Arbor; N. Egami, Tokyo; R. Ghirshman, Paris; R. Göbl, Vienne; A. Grabar, Paris; H. Lushey, Berlin; M. Mellink, Bryn Mawr, Pa.; A. Moortgat, Berlin; A. Negahban, Téhéran; E. Porada, New York; L. Vanden Berghe, Gand; G. Widengren, Uppsala; E. Yarshater, Téhéran. Secr. de rédaction: 2, Blandijnberg, Gand (Belgique). Prix de souscription: le volume: (2 fasc. de ± 96 p. chacun, in-40)*

39) *Le Muséon (Revue d'Etudes Orientales)*

روزنامه علمی و ادبی
۲۸
د

نشریه مخصوص مطالعات شرقی که از سال ۱۹۰۰ آغاز شده (دوره جدید، سال هفتاد و پنجم، چاپ لوون).

پاکستان

40) Journal of the Asiatic society of pakistan

سال نهم ۱۹۶۴.

41) The Journal of research society of pakistan

مجله اداره تحقیقات پاکستان که از سال ۱۹۶۴ لاهور

42) Iqbal Reveiw

سال هشتم/۱۹۶۸

43) Islamic Studies the Islamic Research institute islamabad Pakistan

44) Islamic Studies (Journal of the Central Institute of Islamic Research)

مجله ای است که از سال ۱۹۶۲ هر سه ماه یکبار در کراچی برای نشر مقالات مربوط به فلسفه و تاریخ اسلامی انتشار می یابد.

45) Oriental College Magazine

نشریه مدرسه شرقی دانشگاه پنجاب (لاهور) به زبان اردو (سال سی و هشتم، چاپ لاهور).

ترکیه

46) Ankara ünivesitesi dil ve tarih-coğrafya

۱۹۶۰:۱۸ از سال ۱۹۴۲ هر سال پنج یا چهار شماره

47) Belleten

نشریه انجمن تاریخ ترک که از سال ۱۹۳۷ آغاز شده (سال بیست و پنجم، چاپ انقره).

48) İlahiyat Fakültesi Dergisi (Ankara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tarafından yılda bir çıkarılır

نشریه دانشکده الهیات انقره که از سال ۱۹۵۲ آغاز شده (۱۹۶۱: به بعد چاپ انقره)

49) İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi

نشریه دانشکده ادبیات استانبول (سال سوم، چاپ استانبول).

50) Sarkiyat Mecmuasi

نشریه مؤسسه شرقیات دانشگاه استانبول (سال چهارم، چاپ استانبول).

51) Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

نشریه دانشکده زبان و ادبیات (سال دوازدهم، چاپ انقره).